

## **Nauczyciel jako twórca procesu edukacyjnego a kreatywna aktywność muzyczna uczniów nauczania początkowego**

**Słowa kluczowe:** uczeń, nauczyciel, proces edukacyjny, kreatywność, edukacja muzyczna.

Narastające globalne zmiany na świecie i w oświacie nabierają coraz większego znaczenia w interdyscyplinarnej i wielostronnej edukacji dziecka. W szkolnictwie obserwuje się rozwój otwartej edukacji oraz indywidualizację procesu uczenia się. Oświata proponuje nowe rozwiązania ustrojowe i systemowe. Reforma edukacji<sup>1</sup> wprowadza „dobre zmiany”, wychodzi naprzeciw oczekiwaniom uczniów, nauczycieli i rodziców. Dokonujące się zmiany w polskiej oświacie w ostatnim czasie stawiają przed nauczycielami nowe wyzwania. Pojawia się miejsce dla nauczyciela innowatora, poszukującego nowatorskich rozwiązań edukacyjnych, edukatora sterującego twórczym i kreatywnym procesem rozwijania kreatywnej aktywności ucznia podczas zajęć zintegrowanych i muzycznych.

**Proces edukacyjny** to celowe wspólne i systematyczne działania nauczycieli i innych pracowników szkoły. W literaturze na proces edukacyjny składa się wiele elementów. Na przykład Wincenty Okoń<sup>2</sup> wyróżnia proces dydaktyczny i wychowawczy, w których zawierają się takie procesy, jak: nauczanie, uczenie

Ministerstwo Edukacji Narodowej, <https://men.gov.pl/pl/reforma-prawo-oswiatowe> [dostęp: 14.02.2014].

W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 332–333.

1

2

się, ocenianie, motywowanie. Wymienione elementy są ze sobą wzajemnie powiązane i oddziałują na siebie. Zaangażowanie się w proces twórczy aktywizuje procesy emocjonalne i poznawcze dziecka, takie jak: spostrzegawczość, pamięć, wyobraźnia twórcza, myślenie i uwaga. Proces twórczy wspomaga prawidłowy rozwój dziecka, co wpływa na kształtowanie jego postawy twórczej i kreatywnej osobowości. W realizacji skutecznego procesu edukacyjnego istotna jest dobra współpraca między poszczególnymi nauczycielami, dyrektorem szkoły, pracownikami administracji i obsługi oraz innymi podmiotami związanymi z oświatą.

Pierwszy etap edukacji szkolnej powinien w jak największym stopniu integrować w poszczególne dziedziny wiedzy, by ukazać dziecku scalony obraz świata. Zintegrowane działania mają sprzyjać wszechstronnemu rozwojowi osobowości dziecka, kształtować jego intelekt, wrażliwość, wyobraźnię i postawę twórczą. Rozwijanie kreatywności w dużej mierze zależy od działań nauczyciela, który może pobudzać dziecko do twórczego myślenia poprzez stawianie problemów dywergencyjnych, dostarczanie okazji do twórczej ekspresji, szczególnie podczas zajęć muzycznych, próbowanie czegoś nowego, oryginalnego, nieograniczonego schematami<sup>3</sup>.

Szkoła stwarza odpowiednie warunki do tego, aby każde dziecko już od klasy pierwszej podtrzymywało naturalną chęć uczenia się, poszukiwania, by mogło rozwijać wyobraźnię i twórczo działać. We wczesnej edukacji szkolnej obserwuje się wśród dzieci naturalną skłonność do tworzenia. Tkwiąca w każdym dziecku spontaniczna działalność twórcza pod wpływem odpowiednich bodźców, stymulatorów może uzewnętrznić się w procesie poszukiwania coraz to nowych oryginalnych wytworów. Największą podatność na stymulowanie wykazują dzieci w wieku 6–7/10 lat (klasy I–III), wtedy przejawiają największą zdolność do zachowania i myślenia twórczego.

Pomimo jednakowych warunków i oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych nauczyciela w procesie nauczania zauważa się różnice wśród dzieci w zakresie przyswajania wiedzy, umiejętności manualnych, aktywności czy oryginalnych pomysłów. Dzieci osiągają różne wyniki w różnym czasie, co też wynika z ich indywidualnych predyspozycji. Kreowanie dziecka pod wpływem procesu tworzenia wnosi wiele walorów kształcących, wychowawczych i terapeutycznych. Zabawa i ruch, naturalne dla jego wieku, stosowane w edukacji muzycznej, wspomagają rozwój myślenia, pamięci i uwagi, a te z kolei, stymulowane muzyką różnymi metodami, przynoszą dziecku wielostronne korzyści<sup>4</sup>.

Twórcza aktywność dziecka w obszarze muzyki jest tym większa, im częściej ma z nią kontakt. Muzyka może posłużyć jako tło np. podczas czytania, opowiadania lub wykonywania innej czynności, wymagającej koncentracji uwagi.

U. Słyk, *Kształtowanie postawy twórczej w obszarze muzyki uczniów klas pierwszych szkoły podstawowej*, „Kultura i Wychowanie”, red. K. Kamiński, nr jubileuszowy 10 (2), Łódź 2015, s. 45.

W.A. Sacher, *Pedagogika muzyki. Teoretyczne podstawy powszechnego kształcenia muzycznego*, Kraków 2012, s. 208.

**Kreatywna aktywność** ucznia rozwija się i kształtuje pod wpływem bodźców zewnętrznych, tzn. czynników motywujących go w procesie aktywnego działania/uczenia się w sprzyjającym dla niego środowisku rodzinnym, szkolnym lub pozaszkolnym. Kreatywność to ukryty potencjał wyobraźni dziecka/człowieka, a także cecha indywidualna danej osobowości umożliwiająca rozwiązywanie trudnych problemów, zachęcająca do poszukiwania inności. To także postawa cechująca się otwartością na doświadczenia, doskonalenie się, samorealizację, to zdolność do myślenia w sposób wychodzący poza schematy, prowadząca do uzyskania oryginalnych i sensownych rozwiązań<sup>5</sup>. We współczesnej szkole jest zdolnością do eksponowania umiejętności poszukiwania ciekawych pomysłów i tworzenia oryginalnych rozwiązań w określonej dziedzinie zainteresowań.

W przypadku twórczości dziecięcej kreatywność w muzyce przejawia się w możliwości eksperymentowania – tworzenia przez dziecko nowych utworów, nieograniczonych kombinacji z użyciem różnych środków, bez względu na wrodzone uzdolnienia muzyczne. Jak zauważa Rafał Kojs, sprzyja temu dziecięcy sposób odbioru rzeczywistości, który jest „świeży i otwarty, jest nastawiony na poszukiwanie tego, co nowe, oryginalne, zaskakujące, niecodzienne, alternatywne, eksperymentalne i nieoczywiste – a więc właśnie na sztukę poszukującą i eksperymentującą, pozwalającą przekazywać dorobek kultury, nie przytłaczając gotowymi wzorami”<sup>6</sup>. Dlatego jednym z podstawowych celów edukacji elementarnej jest rozwijanie kreatywnej jednostki od najwcześniejszych lat.

### **Rola nauczyciela w procesie edukacji muzycznej**

W nowej koncepcji programowej współczesna pedagogika światowa, również i polska, stawia na naturalność i autentyzm w działaniu ucznia, przy udziale cierpliwego nauczyciela, który z metodyczną konsekwencją prowadzi dzieci od poznania, poprzez zrozumienie, aż do przeżycia muzyki. Nauczyciel swoją postawą, zaangażowaniem, kreatywnością będzie już w klasach I–III rozbudzał w uczniach chęć do tworzenia i obcowania z prawdziwą i wartościową muzyką.

Działania twórcze towarzyszą człowiekowi od wczesnego dzieciństwa, dlatego bawienie się dźwiękami, muzyką jest niezwykle ważną formą aktywności dziecka, którą warto podtrzymywać. W kontakcie dziecka z nauczycielem przedszkola czy szkoły proces tworzenia jest stymulowany przez nauczyciela. Jeżeli nauczyciel nastawia się na rozwijanie osobowości twórczej, postępuje in-

Program szkoleniowy: *Twórczy nauczyciel*, [www.mnodn.kangur.edu.pl/programy.php](http://www.mnodn.kangur.edu.pl/programy.php) [dostęp: 12.12.2015].

<sup>6</sup> R. Majzner, *Piosenka jako forma aktywności wokально-muzycznej małego dziecka*, [w:] *Wybrane zagadnienia z teorii i metodyki wczesnej edukacji muzycznej w przedszkolu i klasach początkowych szkoły podstawowej*, red. M. Kołodziejki, B. Pazur, Lublin 2013, s. 37.

aczej niż wtedy, gdy kształci naśladowców, odtwórców, muzyki. Jeżeli zmierza do rozwijania osobowości twórczych, preferuje cele alternatywne, głównie w postaci problemów otwartych. Zapewnia też warunki sprzyjające tworzeniu i odkrywaniu interesujących dla młodego człowieka nowości<sup>7</sup>.

Twórca nauczyciel wpływa na poziom kreatywności uczniów, ponieważ dla wielu z nich jest wzorcem osobowym i modelem do naśladowania; potrafi rozpoznać niektóre zachowania dzieci jako przejaw twórczości, a nie ignorancji, niesubordynacji czy podważania autorytetu, co odnosi się np. do zadawania niewygodnych pytań, kojarzenia odległych faktów czy fantazjowania – umie zatem odróżnić zachowania twórcze od niegrzecznych. Postępować nauczyciel docenia twórczość i jej przejawy, a więc nie krytykuje, ale wzmacnia i nagradza kreatywne zachowania dzieci. Twórczą aktywnością uczniów z reguły najlepiej kierują twórcy nauczyciele, zwłaszcza gdy są przekonani o kreatywnych możliwościach każdego dziecka oraz posiadają niezbędne możliwości metodyczne<sup>8</sup>.

Rolą nauczyciela muzyki jest stymulowanie wszechstronnego rozwoju zdolności muzycznych uczniów oraz wspieranie ich w kształtowaniu twórczej odwagi, by z satysfakcją mogli podołać wymaganiom, które stawia im współczesność, a przy tym również odnosić sukcesy. Do każdego problemu uczeń (człowiek) będzie podchodził wieloaspektowo, bez obawy będzie podejmował ryzyko.

Nauczyciel może być także twórcą własnego procesu edukacyjnego, doskonalić swoje umiejętności w zakresie przełamywania schematów, m.in. w podejściu do edukacji muzycznej. Jego kreatywność w działaniu i myśleniu ma na celu pełny rozwój ucznia. Aby jednak tak pojmowana edukacja mogła zaistnieć, nauczyciel musi nadal podnosić swoje kwalifikacje. Szczęólnego znaczenia nabiera humanistyczny, w tym aksjologiczny, wymiar nauczycielskich kompetencji, zarówno w procesie przygotowania go do zawodu, jak i później – na płaszczyźnie doskonalenia zawodowego. Za humanistycznym i aksjologicznym wymiarem szeroko rozumianej edukacji nauczyciela opowiadają się dzisiaj prawie wszyscy przedstawiciele środowisk kształcących nauczycieli. Humanistycznie i aksjologicznie zorientowane doskonalenie zawodowe nauczycieli „powinno być ukierunkowane na rozwój ich osobowości, na system wartości, motywy działań innowacyjno-twórczych, na kształtowanie umiejętności dokonywania samoanalizy i samodoskonalenia, a nie tylko na zawodowo znaczącą wiedzę i umiejętności”<sup>9</sup>. Doskonalenie zawodowe, jeżeli wynika z autentycznych, autoedukacyjnych potrzeb, może być czynnikiem motywującym do dodatkowej ak-

<sup>7</sup> *Edukacja artystyczna jako edukacja kreatywna*, red. K. Piątkowska-Pinczewska, Poznań – Kalisz 2009, s. 50.

<sup>8</sup> *Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych*, red. J. Kujawiński, Warszawa 1999, s. 61.

<sup>9</sup> W. Prokopiuk, *Szkic o humanistycznym wymiarze samokształcenia nauczycieli*, [w:] *Myśl pedagogiczna i działanie nauczyciela*, red. A.A. Kotusiewicz, G. Koć-Seniuch i J. Niemiec, Białystok 1997, s. 164–176.

tywności. Nauczyciel, który dąży do twórczej zmiany w swojej pracy, jest „nie tylko instrumentem ciągłej odnowy kwalifikacji, ale może być skutecznym środkiem zapobiegania procesom «wypalania zawodowego» nauczycieli i terapią na już zaistniałe objawy takiego zniechęcenia i utraty motywacji”<sup>10</sup>.

Przygotowanie ludzi do twórczej aktywności, zdaniem wielu filozofów, socjologów, psychologów, pedagogów oraz działaczy społecznych i polityków, to główne zadanie współczesnej szkoły i całego systemu edukacji<sup>11</sup>. Dlatego już teraz warto zachęcać nauczycieli do elastycznego myślenia i nowatorskiego prowadzenia zajęć z uwzględnieniem indywidualnego podejścia do dziecka, stwarzając mu możliwość do poszukiwań innych rozwiązań, dostosowanych do zainteresowań i możliwości ucznia. Arthur J. Cropley zwraca uwagę na zachowania cechujące twórczego nauczyciela. Jego zdaniem nauczyciel

Musi być pomysłowy i zaradny w prezentowaniu uczniom nowej wiedzy i wyszukiwaniu sposobów jej przedstawiania, mieć skłonności do myślenia giętkiego i wychodzenia poza utarte szlaki, utrzymywać dobre kontakty z wszystkimi uczniami, zwłaszcza zaś z tymi, którzy mają zdolność myślenia dywergencyjnego, być krytycznym w stosunku do siebie i do kolegów nauczycieli oraz w stosunku do systemu szkolnego, w którym przyszło mu działać<sup>12</sup>.

Twórcze podejście nauczyciela do rzeczywistości, jego bogata osobowość, komunikatywność w kontaktach z innymi ludźmi może okazać się bardzo przydatna w różnych sytuacjach życiowych. Zadaniem nauczyciela przyszłości jest kształtowanie u uczniów orientacji na człowieka, rozwój jego osobowości i przygotowanie do przyszłości, do zmiany<sup>13</sup>. „Współcześnie pedagog musi wykazać się wysoce profesjonalnymi umiejętnościami strategicznego oddziaływania na szerokim obszarze społecznego funkcjonowania podmiotu, który będzie konfrontował się z wieloma zjawiskami i procesami o bardzo silnym wpływie psychospołecznym m.in. kultury masowej, konsumpcyjnego stylu życia czy mcdonaldyzacji<sup>14</sup>. Dlatego też podejmuje się próbę wyposażenia człowieka w narzędzia pozwalające na selekcionowanie, przetwarzanie, efektywne wykorzystywanie i aktualizowanie szeroko dostępnej wiedzy<sup>15</sup>, a także zdobywanie przez niego umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach, umiejętnego komunikowania się, kompromisu oraz twórczego działania. Z jednej strony, poszukuje się aktywizujących metod nauczania, które pozwolą dziecku od najmłodszych

<sup>10</sup> Z. Kwieciński, *Zmienić kształcenie nauczycieli*, [w:] *Edukacja nauczycielska w perspektywie zmieniającego się świata*, red. A. Siemak-Tylikowska, H. Kwiatkowska i S.M. Kwiatkowski, Warszawa 1998, s. 36.

<sup>11</sup> K. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007, s. 240.

<sup>12</sup> Tamże, s. 266.

<sup>13</sup> J. Szempruch, *Nauczyciel wobec wyzwań edukacyjnych późnej nowoczesności*, [w:] *Wczesna edukacja dziecka wobec wyzwań współczesności*, red. I. Adamek, Z. Zbróg, Kraków 2011, s. 217.

<sup>14</sup> Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość i edukacja – migotanie znaczeń*, Kraków 2010, s. 24–25; J. Błasiak, *Makdonaldyzacja czy wychowanie?*, „Przegląd Pedagogiczny” 2008, nr 2, s. 51–60.

<sup>15</sup> N. Cieślak, J. Samsel Opalla, *Kształcenie kompetencji kluczowych*, [http://partnerzypl/biuletyn/dane/pobieralnia/matematyka/ksztalcenie\\_kompetencji\\_kluczowych\\_cz1.pdf](http://partnerzypl/biuletyn/dane/pobieralnia/matematyka/ksztalcenie_kompetencji_kluczowych_cz1.pdf) [dostęp: 18.02.2016].

lat radzić sobie z przeciwnościami losu w perspektywie jego wszechstronnego rozwoju i we współpracy z innymi zaspokajać naturalną ciekawość poznawczą oraz wykorzystywać jego własny potencjał poprzez czynne doświadczanie, eksperymentowanie i przeżywanie. Dzięki temu nawet najdrobniejsze sukcesy będą sprzyjały rozwojowi jego wewnętrznej, poznawczej motywacji będącej procesem ciągłego dokształcania i doskonalenia się. Z drugiej strony, celem pracy nauczyciela w obszarze zintegrowanej działalności jest rozwój „prawego człowieka”, wrażliwego na dobro i piękno, empatycznego, czulego na zagrożenia ludzkości i świata. Głównym zadaniem, jakie spoczywa na nauczycielu, jest dbanie o to, by uczeń mógł rozwijać się i funkcjonować jako niezależny podmiot. Jest to postulat etyczny, który w pedagogice odczytujemy jako potrzebę tworzenia warunków umożliwiających rozwój uczniów, ci z kolei sami powinni tworzyć atmosferę wolności umożliwiającą wzajemny rozwój. Dzięki takim wymaganiom nauczanie staje się promocją humanizmu<sup>16</sup>.

### **Metody i formy aktywizujące w edukacji muzycznej**

Niezbędnym warunkiem nowoczesnego nauczania i uczenia się – szczególnie podczas zajęć muzycznych w edukacji wczesnoszkolnej – jest stosowanie metod aktywizujących, które – dając uczniom szansę rozwijania twórczej wyobraźni i umiejętność pracy w zespole – zasługują na szczególną uwagę<sup>17</sup>. W klasach I–III, na lekcjach muzyki oraz zajęciach zintegrowanych kładzie się szczególnie nacisk na kształtowanie postaw twórczych metodami aktywizującymi, czyli przez aktywność muzyczną: wokalną, instrumentalną, ruchową i plastyczną wyrażaną w formie samodzielnych i integrujących się działań. Dziecko w okresie wczesnoszkolnym pragnie tworzyć i działać przez doświadczanie. Jest gotowe do podejmowania aktywnych i twórczych działań, a te z kolei wzajemnie się przeplatają i wpływają na kształtowanie się twórczej postawy ucznia gotowej do podejmowania szkolnych wyzwań.

Do najczęściej stosowanych metod aktywizujących i form twórczej i odtwórczej aktywności muzycznej uczniów w wieku wczesnoszkolnym należą m.in. takie formy, jak: śpiew i ćwiczenia mowy, granie na instrumentach, ekspresja ruchowa, percepcja muzyki, tworzenie muzyki. Muzyka sprzyja twórczej wypowiedzi dziecka poprzez słowo, śpiew, ruch, grę na instrumentach. Wypowiadając się głosem, ruchem albo muzykując na instrumentach, tworzy swoje pierwsze „dzieła muzyczne”. W korelacji m.in. z plastyką powstają oryginalne „prace”. Podczas zajęć muzycznych należy proponować uczniom działania otwarte i zachęcać je do twórczych i kreatywnych zachowań przy muzyce. Wła-

<sup>16</sup> J. Szempruch, dz. cyt., s. 217.

<sup>17</sup> M. Kisiel, *Muzyka w zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej. Studium metodyczno-badawcze*, Katowice 2005; M. Kołodziejski, *Muzyka i wielostronna edukacja dziecka*, Częstochowa 2012.

śnie improwizacja jest jedną z form działalności twórczej, która rozwija wrażliwość muzyczną i zdolności twórcze, wpływa na zdyscyplinowanie zespołowe i współpracę. Kształtuje osobowość, a z czasem przygotowuje jednostkę do odbioru muzyki współczesnej. Na etapie nauczania początkowego należy wprowadzać ćwiczenia słuchowe, tworząc m.in. obrazy muzyczne, które realizujemy w formie różnych zabaw, np. rozpoznawanie odgłosów przyrody, ruchu ulicznego, odgłosu zwierząt, zjawisk przyrody itp., a także słuchanie i analizowanie krótkich utworów muzyki klasycznej jak i współczesnej<sup>18</sup>. Wśród metod aktywizujących wyróżnić należy: edukację przez dramę, metodę neuroedukacji małego dziecka z wykorzystaniem Zestawu Edukacyjnego Tuputan, Ad Libitum<sup>19</sup> (nowatorska metoda wykonania utworu muzycznego oparta na improwizacji, z łac. *według upodobania*). Należą do nich także koncepcje pedagogiczne Celestyna Freineta oraz elementy systemów wychowania muzycznego: Emila Jaques'a Dalcroze'a, Carla Orffa, Zoltana Kodalya, które łączą ze sobą takie aktywności, jak: ćwiczenia mowy (rytmiczne, melodyczne), doskonalenie siły głosu, śpiewanie piosenek, muzykowanie elementami dźwiękonaśladowczymi, granie na instrumentach perkusyjnych, improwizacje: instrumentalne, wokalne, ruchowe ćwiczenia słuchowe, słuchanie muzyki, zabawy muzyczno-ruchowe, taniec, ćwiczenia poczucia rytmu, interpretacje słowne i plastyczne muzyki oraz wybrane elementy pedagogiki zabawy, „Klanza”, gdzie impulsem do kreatywnych, konstruktywnych i bezpiecznych działań grupowych, budujących pozytywne relacje, jest zabawa, która stwarza warunki do uczenia się przez działanie. W trakcie nauki szkolnej warto stosować różne metody pracy z uczniem. Stopniowe zwiększanie wymagań zachęca do dalszego wysiłku, a ciekawe zajęcia wzbudzają zachwyt i ułatwiają przyswajanie wiadomości i zdobywanie umiejętności. Wyposażenie dzieci w pewne umiejętności muzyczne zachęca je do udziału w występach, co korzystnie wpływa na ich samodyscyplinę, odpowiedzialność za siebie i grupę, owocną współpracę.

Niezwyczajnie cennymi formami aktywności muzyczno-ruchowej są m.in.: inscenizacje, dramy, przedstawienia, teatryki. Towarzysząca im atmosfera przygotowawcza (przydział ról, kreacje, dekoracje, oprawa muzyczna, próby itp.) budują twórczą fascynację. Wszelkie zabiegi wstępne i towarzyszące temu emocje, pomysły, wzajemne motywowanie się, pomoc, wspieranie, zachęcanie, wiara w swoje możliwości, pozytywne myślenie, a także umiejętność reagowania na nieoczekiwane efekty stają się źródłem tworzenia twórczej postawy. Istotne w tym zakresie, oprócz osiągnięć ucznia na miarę swoich możliwości, jest stopień wzajemnej współpracy, zaangażowania się ucznia, jego rodzica i nauczyciela w przebieg radosnego przygotowywania się, przeżywania i tworzenia, realizowania zamierzonego celu. Sam proces udziału w przedsięwzięciu jest nie-

<sup>18</sup> Z. Burowska, *Słuchanie i tworzenie muzyki w szkole*, Warszawa 1980, s. 22.

<sup>19</sup> *Encyklopedia serwisu Szkolnictwo.pl*, [http://www.szkolnictwo.pl/szukaj,Ad\\_libitum](http://www.szkolnictwo.pl/szukaj,Ad_libitum) [dostęp: 31.05.2013].

zwykle wartościowy, kształcący i motywujący. Wzajemne relacje podczas wspólnych działań wpływają na kształtowanie się postawy twórczej dziecka, jego niezwyklej osobowości, siły woli i charakteru<sup>20</sup>.

Forma tworzenia muzyki przez dzieci w szkole wymaga od nauczyciela dodatkowego nakładu pracy, wzmoczonego wysiłku, chęci, cierpliwości, wyrozumiałości, akceptacji, zaangażowania. Współpraca w tym zakresie nie należy do łatwych, jednak są i tacy nauczyciele, którzy podejmują się i stosują tę formę muzykowania. Proces tworzenia muzyki z uczniami polega na stałym poszukiwaniu, a końcowy efekt takiego działania nie powinien być ostatecznym celem, chociaż jest znaczący dla konkretnego wysiłku dziecka, które w tym czasie może czuć się zupełnie spełnione. Nauczyciel, który chce kształtować twórczą postawę swoich uczniów, winien, zdaniem Jana Zborowskiego<sup>21</sup>, dysponować bogatą wiedzą psychologiczną i pedagogiczną, a w działaniach metodycznych stwarzać dziecku możliwości wysuwania własnych pomysłów i samodzielnego zdobywania wiedzy. Powinien tworzyć sytuacje, które będą dla dziecka wyzwaniem do podjęcia aktywności. Jak podaje Mirosław Kisiel, „dydaktyk, mający na uwadze właściwy rozwój muzycznej aktywności dziecka, potrafi nie tylko «wejść w świat dziecka», ale razem z nim wzbogacić i rozwinąć to, co już istnieje. Tworzy załączki przyszłej wiedzy o sztuce oraz o sobie samym, co pozwala uruchomić wewnętrzną motywację dziecka, by nie czuło się zmuszane do wykonywania zadań, ale – wręcz przeciwnie – wykazywało chęć i gotowość do ich realizacji»<sup>22</sup>. Tym sposobem dziecko może aktywnie tworzyć swój własny wewnętrzny świat. Świat, w którym będzie mogło spontanicznie zdobywać wiedzę, uczyć się planowania i organizowania własnych działań.

### **Nauczyciel twórcą procesu edukacyjnego w zakresie kreatywnej aktywności muzycznej uczniów – badania własne**

Dotychczasowe badania nad aktywnością muzyczną dzieci potwierdziły skuteczność ich oddziaływania na rozwój osobowości. W zakresie rozwijania zdolności i kompetencji muzycznych uczniów w edukacji wczesnoszkolnej badania prowadziły: Beata Bonna<sup>23</sup>, Agnieszka Weiner<sup>24</sup> i Anna Waluga<sup>25</sup>. Wyniki anali-

<sup>20</sup> U. Słyk, dz. cyt., s. 47.

<sup>21</sup> J. Zborowski, *Rozwijanie aktywności twórczej dzieci*, Warszawa 1986, s. 45.

<sup>22</sup> M. Kisiel, *Język muzyki i mowa muzyczna w dialogu dziecka z dorosłym w edukacji elementarnej. Ścieżki edukacyjne – teoria w praktyce*, Katowice 2015, s. 89.

<sup>23</sup> B. Bonna, *Zdolności i kompetencje muzyczne uczniów w młodszy wieku szkolnym*, Bydgoszcz 2016.

<sup>24</sup> A. Weiner, *Kompetencje muzyczne dzieci w młodszy wieku szkolnym. Determinanty, zależności, perspektywy rozwoju*, Lublin 2010.

<sup>25</sup> *Kompetencje muzyczne absolwentów I etapu edukacyjnego podstawowych szkół ogólnokształcących i ich wybrane determinanty. Raport z badań*, oprac. A. Waluga, Warszawa 2016.

zy literatury przedmiotu, bieżących doniesień naukowych oraz doświadczeń wynikających z praktyki pedagogicznej pokazują, że zastosowanie działań muzycznych jest postrzegane jako istotny element umożliwiający rozwój kreatywności u uczniów w różnym wieku. Współcześni pedagodzy dostrzegają potrzebę rozwijania twórczego potencjału swoich wychowanków. Doceniają walory kształcąco-wychowawcze przedmiotów artystycznych w szkole, a szczególnie na poziomie klas I–III.

Przedmiotem zrealizowanych badań był przebieg tworzenia przez nauczycieli procesu edukacyjnego w zakresie kreatywnej aktywności muzycznej uczniów klas najmłodszych. W roku szkolnym 2017–2018 przeprowadzono badania diagnostyczno-rozpoznawcze. Główny problem badawczy został określony w formie pytania: W jakim zakresie nauczyciel nauczania początkowego jest twórcą procesu edukacyjnego, który sprzyja rozwijaniu twórczej aktywności muzycznej uczniów? W celu uzyskania odpowiedzi zastosowano metodę i technikę badawczą ankietowania i wywiadu. Procedurę badawczą oparto na założeniach metodologicznych Mieczysława Łobockiego<sup>26</sup>. Badania ankietowe przeprowadzono w losowo wybranych placówkach oświatowych na terenie powiatu Jastrzębia-Zdroju i Wodzisławia Śląskiego, położonych w województwie śląskim. Ponadto w jednej z jastrzębskich szkół podstawowych przeprowadzono wywiad w formie rozmowy indywidualnej z nauczycielem specjalistą od zajęć wychowania fizycznego i nauczycielem-instruktorem tańców towarzyskich, a także poczyniono bezpośrednią obserwację zachowań uczniów, którzy byli stymulowani twórczą aktywnością muzyczną. Zebrany materiał od pięćdziesięciu respondentów poddano analizie jakościowej i ilościowej. Uzyskano od nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej informacje na temat częstotliwości stosowanych form i metod podczas zajęć zintegrowanych, stanu wyposażenia klasopracowni, a także zakresu atrakcyjności twórczych zajęć muzycznych w edukacyjnym procesie sprzyjającym rozwijaniu kreatywnej aktywności muzycznej uczniów.

Tabela nr 1 obrazuje zakres i częstotliwość wykorzystywania przez nauczycieli nauczania początkowego poszczególnych form muzycznych podczas zajęć zintegrowanych i muzycznych w szkole.

Wśród przebadanych nauczycieli nauczania początkowego 31,3% podczas zajęć zintegrowanych i muzycznych bardzo często wykorzystuje z uczniami zróżnicowane formy aktywności muzycznej. W 33,3% nauczyciele stosunkowo często stosują różne formy aktywności muzycznej, 21,3% nauczycieli podało, że sporadycznie korzysta z gry na instrumentach, sporadycznie słucha i zajmuje się tworzeniem muzyki oraz w niewielkim stopniu sięga do wiadomości teoretycznych. 14,0% nauczycieli stwierdziło, że nie praktykuje z uczniami tworzenia muzyki i nie stosuje wiadomości teoretycznych o muzyce. Reasumując, nauczyciele wykorzystują bardzo często i często różnorodne formy aktywności muzycznej.

<sup>26</sup> M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2010, s. 261–270.

Wśród nich największą popularnością cieszą się takie, które są atrakcyjne w odbiorze i można je zaprezentować przed szerszą społecznością. Do takich form z pewnością należy śpiew, taniec (improwizacje ruchowe) oraz gra na instrumencie. Na dalszy plan schodzi forma tworzenia muzyki przez dzieci, która z pewnością wymaga od nauczyciela nie tylko docenienia jej walorów kształcąco-wychowawczych, ale przede wszystkim umiejętności przeprowadzenia, do czego niezbędne jest specjalistyczne przygotowanie. Najmniej atrakcyjną formą poznawania przez dzieci muzyki są wiadomości teoretyczne. Sposób ich przekazywania nie rozbudza zainteresowań wśród uczniów. Można wnioskować, że na etapie edukacji wczesnoszkolnej wiadomości teoretyczne są raczej mało przydatne i głównie z tego powodu zostają wyparte przez naturalną potrzebę spontanicznej, twórczej i odtwórczej aktywności muzycznej uczniów.

**Tabela 1.** Wykorzystywane formy muzyczne przez nauczycieli podczas zajęć zintegrowanych i muzycznych (N=50)

| Lp.      | Formy muzyczne           | Bardzo często | %   | Często | %   | Sporadycznie | %   | Nie stosuję | %   |
|----------|--------------------------|---------------|-----|--------|-----|--------------|-----|-------------|-----|
| 1        | Śpiew                    | 21            | 42% | 29     | 58% | 0            | 0%  | 0           | 0%  |
| 2        | Taniec, ruch przy muzyce | 28            | 56% | 22     | 44% | 0            | 0%  | 0           | 0%  |
| 3        | Gra na instrumentach     | 11            | 22% | 15     | 30% | 24           | 48% | 0           | 0%  |
| 4        | Słuchanie                | 16            | 32% | 18     | 36% | 16           | 32% | 0           | 0%  |
| 5        | Tworzenie muzyki         | 11            | 22% | 9      | 18% | 18           | 36% | 12          | 24% |
| 6        | Wiadomości teoretyczne   | 7             | 14% | 7      | 14% | 6            | 12% | 30          | 60% |
| Średnio: |                          | 31,3%         |     | 33,3%  |     | 21,3%        |     | 14,0%       |     |

Źródło: oprac. własne. Kwestionariusz ankiety skierowany do nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej.

Nauczyciele podczas zajęć muzycznych w szkole najczęściej stosują improvizacje swobodne: ruchowe (82%), wokalne (62%), instrumentalne rytmiczne i melodyczne (48%) do utworów muzycznych. Uczniowie najczęściej tworzą muzykę do: wierszy (30%), tekstu literackiego – opowiadania (22%), ilustracji (10%), obrazu (8%). Chęć tworzenia przez uczniów ilustracji plastycznych do utworu muzycznego wyraziło 70% nauczycieli. Stosunkowo często podczas zajęć muzycznych uczniowie chętnie nadają tytuły wysłuchanym utworom muzycznym, co stanowi 48% badanych. Najrzadziej pod kierunkiem swoich nauczycieli uczniowie tworzą teksty do muzyki (14%). Taka forma tworzenia, jak widać, okazuje się mało popularna, a może nieatrakcyjna, albo zbyt trudna. Rzadko stosowana i nie zawsze doceniana przez nauczycieli, nie przynosi wymierne zadowolenie uczniom i nauczycielom.

Do istotnych czynników, które warunkują efektywność procesu stymulowania muzycznej aktywności twórczej uczniów w edukacji wczesnoszkolnej, należy przede wszystkim atrakcyjność prowadzonych przez nauczyciela zajęć. Dzię-

ki atrakcyjnym zajęciom muzycznym, jak stwierdzają nauczyciele: uczeń spontanicznie uczestniczy w procesie muzykowania; każdy uczeń może tworzyć muzykę taką, jaką lubi i może dzielić się nią z innymi; potrafi wysłuchać twórczości innych; uczniowie mogą wykazać się własnymi pomysłami; wspólne muzykowanie jest interesującą formą zdobywania wiedzy i umiejętności; tworzenie muzyki kształci słuch i poczucie wrażliwości; uczniowie mogą poczuć się muzykami, melomanami; atrakcyjne zajęcia muzyczne pobudzają fantazję-wyobraźnię; uczniowie w naturalny sposób przygotowują się do odbioru kultury muzycznej; uczniowie są zainteresowani muzyką; dzieci lubią wyrażać swoje emocje, przeżycia; relaksują się; muzykowanie daje im satysfakcję; dobrze się przy tym bawią; dzieci stają się odważne, mają możliwość autoprezentacji.

Do znaczących czynników warunkujących efektywność procesu edukacyjnego w zakresie rozwijania kreatywnej aktywności muzycznej uczniów należy również motywacja, zaangażowanie nauczyciela, częstotliwość prowadzonych przez niego zajęć muzycznych, a także bogate wyposażenie klasopracowni w środki dydaktyczne (instrumenty).

Przebadanych zostało pięćdziesięciu nauczycieli. Najczęściej deklarują oni, iż podczas zajęć umuzykalniających korzystają z odtwarzacza CD (38 nauczycieli). Wśród nich dodatkowo nauczyciele wykorzystują instrumenty perkusyjne: melodyczne i niemelodyczne (33 nauczycieli), wielu z nich tworzy własne instrumenty (26 osób), 15 osób zadeklarowało, że wydobywają dźwięki na przedmiotach codziennego użytku, np. łyżki, kubeczki itp., plansze, rekwizyty, przybory do malowania stosuje (16 nauczycieli). Najmniej natomiast do przybliżania uczniom muzyki w klasach 1–3 nauczyciele wykorzystują komputery, projektor (1 osoba) oraz instrument akompaniujący, jak: keyboard (6 nauczycieli), pianino (2), gitara, dzwonki (5), flet/flażolet (3), „bum-bum rurki” wykorzystuje jeden nauczyciel. Można wysunąć wniosek, że szkoły w wielu przypadkach nie posiadają specjalistycznych klasopracowni, w efekcie skutkuje to brakiem zainteresowania uczniów muzyką, co też z czasem przyczynia się do marginalnego jej traktowania.

Przebadani nauczyciele w pracy z uczniami najczęściej wykorzystują instrumenty szkolne lub instrumenty własnej konstrukcji, m.in. do: tworzenia akompaniamentu do poznanych piosenek i utworów instrumentalnych, naśladują za ich pomocą odgłosy przyrody itp., tworzą swobodne improwizacje (wokalne i instrumentalne: melodyczne, rytmiczne, ruchowe z wykonanymi rekwizytami). Za pomocą instrumentów uczniowie wzbogacają przedstawienia teatralne, wiersze, opowieści, wykorzystują instrumenty podczas zabaw ruchowych itp. Ponadto nauczyciele z uczniami tworzą „przenoszą” treść muzyki na papier (malują, rysują, wyklejają itp.). Nauczyciele podczas zajęć zintegrowanych wzbogacają lekcje w różny sposób w zależności do podejmowanego cyklu/tematu zajęć.

W celu uzyskania dalszych informacji na temat twórczego procesu edukacyjnego nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej w zakresie kreatywnej aktywno-

ści uczniów przeprowadzono indywidualny wywiad z nauczycielem wychowania fizycznego i nauczycielem/instruktorom tańców towarzyskich oraz obserwację tych zajęć w jednej z jastrzębskich szkół podstawowych. Prowadzona obserwacja wycinka zajęć sportowych i tanecznych dostarczyła informacji dotyczącej procesu rozwijania kreatywnej aktywności uczniów z zastosowaniem elementów muzycznych.

Na zadane pytanie skierowane do instruktora tańców: jakie zmiany w zachowaniach uczniów obserwuje Pani/Pan podczas zajęć sportowych/tanecznych?, uzyskano następującą odpowiedź: „w tej grupie uczniów poprawiła się kultura towarzyska, zwiększył się stopień integracji w klasie, wzmocniły się więzy między uczniami, uwidoczniła się wrażliwość na drugą osobę. Uczniowie są bardziej otwarci na świat i jego różnorodność. Są mniej agresywni w stosunku do siebie!!! Dzieci są bardziej przygotowane do pokonywania własnych lęków, kompleksów, słabości. Zdecydowanie zwiększyła się wrażliwość na sztukę, kulturę..., są bardziej radosne i rozluźnione. Mają większe poczucie rytmu, z pewnością podniosła się ogólna sprawność fizyczna uczniów i rozwinęła się motoryka”.

Nauczyciel wychowania fizycznego udzielił następującej wypowiedzi: „uczniowie z klasy bardzo chętnie współpracują ze sobą, chętnie pomagają sobie, wspierają się i nie rezygnują z podejmowanego wysiłku, zawsze starają się wykonać zadanie na miarę swoich możliwości. Zauważa się także duże zdyscyplinowanie, szybkie reagowanie na sygnały dźwiękowe czy polecenia. W grach zespołowych bez trudu stosują zasady fair play”.

Na podstawie własnych obserwacji zauważono działania nauczycieli potwierdzające twórcze podejście do organizowania ich procesu dydaktyczno-wychowawczego, który zmierzał do kształtowania kreatywnej aktywności muzycznej uczniów. Podczas zajęć sportowych i tanecznych nauczyciele wykorzystują muzykę m.in. do zabaw i ćwiczeń hamujących i pobudzających do działania, (tzw. ćwiczenia inhibicyjno-incytacyjne, z j. łac. *inhibeo* – hamuję, *incito* – pobudzam). Tego typu ćwiczenia w formie zabaw korzystnie wpływają na dzieci i ich rozwój szybkiej orientacji – błyskawicznej reakcji np. na sygnały dźwiękowe, zmiany tempa, dynamiki, położenia siebie względem innych, zagospodarowanie przestrzeni itp.. Uczniowie podczas ćwiczeń gimnastycznych i zabaw porządkowych ćwiczą umiejętność koncentrowania się, świadomego pobudzania i hamowania reakcji ruchowej, ćwiczą pamięć, kształcą samoopanowanie i sprawność fizyczną. Zajęcia sportowe z elementami muzycznymi dostarczają uczniom wiele pozytywnych walorów ogólnorozwojowych.

Aktywność muzyczna jest związana w wielu aspektach z ruchem, aktywnością sportową. Pojawiają się w tym zakresie znaczące osiągnięcia. Uczniowie klas 1–3, wykazując duże zainteresowanie aktywnością muzyczną, przenoszą swoje umiejętności na obszar uprawiania sportu, np. drużynowego, jak piłka siatkowa. W tenisie stołowym natomiast znaczące wyniki możliwe są do osiągnięcia dzięki energicznym ruchom i szybkości reakcji na zmiany. Zajęcia mu-

zyczne, o których jest mowa w tym artykule, pozwalają dziecku wzmocnić i rozwinąć ogólną sprawność fizyczną, jak: szybkość, gibkość, zwinność, koordynację ruchową, wytrzymałość i siłę niezbędną podczas uprawiania sztuk walki, np. judo. Dzięki zdobytym umiejętnościom, m.in. podczas tańców integracyjnych lub regionalnych, uczniowie potrafią współpracować i rywalizować na zasadach wzajemnego poszanowania. Zdobyte umiejętności, jak improwizowanie ruchem treści piosenki, plastyczne przedstawienie ruchem przebiegu muzycznego, zostaje wykorzystane w *cheerleadingu* (układy gimnastyki, tańca i akrobatyki). Dodatkowo utrzymanie się w pulsie, rytmie pozwala na wzmocnienie siły, co jest także nieodzownym atrybutem przygotowania dzieci do podejmowania ich aktywności w ramach różnych dyscyplin sportowych.

### Podsumowanie

Nauczyciel nauczania początkowego, jako twórca procesu edukacyjnego stwarza wiele możliwości wszechstronnego rozwoju ucznia. W młodszy wiek szkolny wyposaża ucznia w umiejętności, które są niezbędne dla jego dalszego prawidłowego rozwoju fizycznego, intelektualnego i społecznego. Przygotowuje ucznia do funkcjonowania w społeczeństwie, które z pewnością wymaga kreatywnego, twórczego podejścia w każdej dziedzinie życia.

### Bibliografia

- Burowska Z., *Sluchanie i tworzenie muzyki w szkole*, WSiP, Warszawa 1980.
- Edukacja artystyczna jako edukacja kreatywna*, red. K. Piątkowska-Pinczewska, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Wydział Pedagogiczno-Artystyczny, Poznań–Kalisz 2009.
- Jąder M., *Krok... w kierunku kreatywności. Zabawy i ćwiczenia*, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2008.
- Kisiel M., *Język muzyki i mowa muzyczna w dialogu dziecka z dorosłym w edukacji elementarnej. Ścieżki edukacyjne – teoria w praktyce*, Wydawnictwo Śląskiej Wyższej Szkoły Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętki, Katowice 2015.
- Kisiel M., *Muzyka w zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej. Studium metodyczno-badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005.
- Kołodziejwski M., *Muzyka i wielostronna edukacja dziecka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej w Częstochowie, Częstochowa 2012.
- Kwieciński Z., *Zmienić kształcenie nauczycieli*, [w:] *Edukacja nauczycielska w perspektywie zmieniającego się świata*, red. A. Siemak-Tylikowska, H. Kwiatkowska, S.M. Kwiatkowski, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.

- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „ŻAK”, Warszawa 2007.
- Prokopiuk W., *Szkic o humanistycznym wymiarze samokształcenia nauczycieli*, [w:] *Myśl pedeutologiczna i działanie nauczyciela*, red. A.A. Kotusiewicz, G. Koć-Seniuch i J. Niemiec, Wydawnictwo Akademickie „Żak” i Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, Filia w Białymstoku, Białystok 1997.
- Sacher W.A., *Pedagogika muzyki. Teoretyczne podstawy powszechnego kształcenia muzycznego*, Kraków 2012, s. 208.
- Sacher W.A., *Wczesnoszkolna edukacja muzyczna*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1997.
- Szmidt K., *Pedagogika twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.
- Tęcza B., *Postawa twórcza a percepcja ekspresji emocjonalnej w muzyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007.

## **Teacher as a creator of educational process and the creative musical activity of children in primary school grades I–III**

### **Summary**

Nowadays children/pupils/teenagers grow up in more open and dynamic environment, what poses new challenges to them. The student's and teacher's creative activity in school environment becomes more and more significant. The teacher entangled in systemic, educational and curricular changes which are being effectuated, tries to enrich the lessons so they are attractive for students, and to find himself in new reality as well. The present article shows the teacher as a creator involved in students' educational process. In this process the teacher sees the advantages of students' creative musical activity during the classes, and skilfully implements the children into the world of values, culture and science.

**Keywords:** student, teacher, educational process, creativity, musical education.